

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

נמצא, כי זכינו למלה חדשה שהיא ישנה למיני המתיקה.

למיני פרי מבושלים בצוקר, בדבש, והיא רַבָּה.

וראה בעניין זה גם מה שאמר נ"ה טור סיני במילון בן-יהודה, ערך זה, ע' 6368, וכן מה שאמר מ' פיאמנטה במאמרו על 'השפעת הערבית על חידושי בן-יהודה' ב'לשונונו לעם' קונטרס קיח, ע' כו—כז. [וראה עוד הערה בקונטרס הבא של "לשונונו לעם" — המע'.]

מנחם מורשת

על ניבים למיתת אדם "ללא עת"

במאמרו של ד"ר ברוך טומשוף "עברית של חיקוי לאנגלית" ¹ דן הוא בין השאר בסעיף ג' על הצירוף ללא עת, שמשמשים בו היום בלשונונו לענין מיתת אדם לפני זמנו, והוא מונה שם שבעה ניבים, שמצא בעניין זה. יש מקום להעיר על עוד שניים לפחות ועל תיקון לצירוף אחד הנזכר שם.

א. בלא עת

העורך כבר הפנה את תשומת לבנו לביטוי לא עת ², שמצוי הוא במקרא, וע"י כך אף עורר ספק, שמא אין דינו של הצירוף "ללא עת" כמשובש, ושמא אינו חיקוי לאנגלית

1. "לשונונו לעם" קפ"1—קפ"ד, עמ' 39.

2. שם, הערה 1.

דווקא. ובכל זאת תמוהה כאן הלמ"ד של בכל"ם שבראש הצירוף.

בין גיביו בצירוף עם המלה עת מזכיר המחבר את הביטוי שלא בעתו. ויש כאן לדייק. לא ידענו, מניין המקור לצירוף זה. המילונים אינם מעירים עליו, שכנראה אינו מצוי במקורות קדומים, ואף לא מצאנוהו בשימוש בשפתנו כיום. ייתכן שהוא נתפס רק כאנאלוגיה לניב הקודם לו בדברי המחבר, לא בקצו, הנמצא בתפילת הימים הנוראים "מי בקצו, ומי לא בקצו".

קרוב לאלה וביתר דיוק הוא הביטוי המקראי בלא עתו מן הפסוק "למה תמות בלא עתך" (קהלת ז, יז). הבי"ת צמודה אפוא למלת השלילה, ומלת עת באה בצורה נטויה. ההוראה היא אמנם כאילו אמר "לא בעתו", בדומה למובא במאמר, בחילוף מקום הבי"ת. אמנם חילופין כאלה ידועים לנו מן המקרא, אך דרך זו דווקא, שמלת בלא באה כשלילת השם הצמוד אחריו, היא שימוש נפוץ במקרא, כמו: "בלא יומו תמלא" (איוב טו, לב), "בלא צדק... ובלא משפט" (ירמ' כב, יג), וכן בלא עת בהוראת "לא בזמנו" בפסוק "בלא עת נדתה" (ויק' טו, כה), שהכוונה "שלא בזמן נידתה"³. דוגמה אחת

3. וראה גם במד' לה, כב (בלא צדיה), דבר' לב, כא (בלא אל, בלא עם), תהלי' מד, יג; קהלת י, יא ועוד. [אמנם יש צירופים מסוג זה, המצויים במקרא, שבהם הוראת בלא = בלי, כמו: בלא כסף ובלא מחיר (ישע' נה, ו), בלא כח (איכה א, ו) ועוד]. דרך זו מצויה אף בלשון המשנה, כמו: ונכנס ר"ט בלא מתכוון (עירוי' ד, ד) הסבילו כדרכו בלא זבורית (מקו' י, א) וכן בהוראת "בלי", שאינה תואמת

לצירוף בלא עת בהוראה זו, ושלא בנטייה או בסמיכות, מביא
אבן-שושן במילונו ממקור מאוחר „אני הגבר הנדאב בלא עת“
(מנחם, איגרת לר' חסדאי).

נשאר לקבוע, כי השימוש ללא עת מטעה, כאילו לא
היה לו פנאי (=עת) למות; מובן יותר הוא הצירוף בלא עת,
אך על-פי המקורות יש להעדיף את בלא עתו בכינוי דבוק,
שהוראתו היא אמנם „שלא בעתו“.

ב. נקטף באבו

המחבר, כאמור, מצא בנושא זה שבעה ניבים. צ'
שארפשטיין ב„אוצר המלים והניבים“ הצטמצם יותר ומנה
בשדה הסמנטי של מות רק ארבעה ניבים⁴ באותו מובן. מן
הראוי להוסיף, כי מצויים עוד שניים לפחות.

הראשון — נקטף באבו. הוא הנפוץ ביותר היום בעברית
החדשה על פי הכתוב באיוב ח, יב. מצוי הוא בספרות⁵
ונתקבל אף בלשון העממית (במודעות אָבל בעיקר) בהוראה:
מת בצעירותי, כשעודנו רך ומשגשג. הביטוי הובא באוספי

לנו: ופטרנוה בלא מזון (סוטה ט, ו), וכאן הן יפין בלא פירות
(כת' ח, ג).

4. אוצר המלים והניבים, הוצ' שילה, תשכ"ד, עמ' 185. בין הארבעה
נמצא את „מת בלא עתו“, שהבאנו לעיל מקהלת, וכן „מת בלי ימיו“,
ושניים המשותפים לו ולמחבר.

5. ראה דוגמות לכך במילון אבן-שושן החדש א, עמ' 3, ערך אָב.

הניבים, שיצאו לאור בשנים האחרונות⁶, ממקורו המקראי. על ניב זה עברו גלגולים אחדים מאז הוצא ממקום שתילתו באיוב ח, יב: "היגאה גמא בלא בצה... עודנו באבו, לא יקטף, ולפני כל חציר ייבש": (א) הושאל מחיי הצומח לחיי האדם; (ב) הפועל במקורו מובא בדרך שלילה, ואין הוא שם חלק מצירוף אידיומאטי; "לא יקטף" הוא כמשפט עצמאי ונפרד לחלוטין מ"עודנו באבו". (ג) בשימוש הניב היום חלה התרחקות המשמעות מן המקור. אין כוונת הצירוף היום תואמת כלל את ההוראה של הפסוק. רוב הפרשנים, מסורתיים וחדשים⁸, מפרשים "לא יקטף": כשעדיין אינו ראוי להיקטף, כלומר כשלא בשל כל צורכו; וכוונת הפסוק כולו: עודנו באבו ייבש, ולא יזכה שייקטף. או: ייבש לפני כל חציר, כשעודנו מחובר ולא נקטף⁹.

ואמנם קשור קטף בהוראת התלישה בזמן בישול הצמח גם בלשון חכמים, כמו: "כלום קוטף אדם את כרמו קודם שיתבשל, אלא מאחר שהוא מבושל הוא קוטפו" (שמות

6. למשל, י' מילוא "ניבי תנ"ך", עמ' 185 (ואינו מצייך, שהוא ביטוי מושאל), או ט' כהן "ניבון עברי", עמ' 129.

7. כך רש"י, ראב"ע, רלב"ג ואף רמב"ן בדרך שנייה (ראה גם הערה 10), שמביא דעת פרשנים (כנראה רד"ק).

8. ב' סאלד עמ' 83 (בפירושו מ' 1886), ד' ילין עמ' 20 (חקרי מקרא, תרפ"ז), טורסיני עמ' 90 (הוצ' יבנה, תשי"ד) והרטום בפירושו העממי, וכן דרייבר עמ' 80.

9. כך בקירוב הוא הניסוח אצל בלארליונשטם, אוצר לשון המקרא א, עמ' 7. וראה שם בעניין הוראת המלה אבו וגיורונה.

רבה ל), על אף שמצוי במקרא שימוש קטף גם לתלישת הצמחים בכל עת, כמו: "רך אקטף, ושתלתי אני...". (יחז' יז, כב), הקטפים מלוח (איוב ל, ד) ועוד. רמב"ן מנסה אמנם בדרך אחת¹⁰ לפרש לפי המקובל היום בתפיסת כוונתו של הניב, אך יחיד הוא, ואין הדברים משתלבים כראוי בפסוק.

ג. נקטפו ימיו

השני גם הוא בצירוף השורש קטף, ומצוי לענייננו במקורות: "נקטפו ימיו". "העונה אמן... קטופה יקטפו ימיו" (תוספתא מגילה ד, כז) — כך הנוסח בדפוסים ובכ"י ערפורט¹¹. בכ"י וויען¹²: "יתקטפו חייך, והוא בא שם בניגוד ל"יאריכו לו ימים". בגמ' ברכות מז ע"א: "כל העונה אמן... יתקטפו ימיו"¹³, ובירושלמי (ברכות ת, ט) מצוי גם צירוף אחר: העונה אמן... קטופה¹⁴ תקטף נשמתו".

10. בהערתו לפס' יא: "היגאה גמא בלא בצה ואחו בלי מים ולא יקטף באבו, הלא סרם היות בו זרע או ענף יקטף ויכרת מעצמו", עי' בכתבי רמב"ן א' מהר" שיעועל, ירושלים תשכ"ג, עמ' מז—מו.
11. ר' מהדורת צוקרמנדל, עמ' 227.

12. ר' מהדורת ליברמן, תוספתא סדר מועד, עמ' 361.

13. צורת הפועל בהתפעל תואמת את מהדורת ליברמן. מאלה מסיק בן־יהודה במילונו, עמ' 5891, הערה 2, שיקטפו ימיו במהדורות הרגילות הוא בנפעל, בדרך הסביל, ולא בקל סתמי.

14. הביטוי "אמן קטופה" הוא מושאל גם כן, והכוונה, שמחסר את הנו"ן, שאינו מוציאה בפה שתהא ניכרת. ראה ליברמן שם, ועיין גם ז' בן־חיים, לשוננו כב, עמ' 245, המסכים, כי הכונה לאופן ההגייה.

יש אפוא בכל המקורות הנ"ל ואריאציות שונות בצירוף עם הפועל קטף. הראשון הוא המקובל, ואף בו יש שימוש מושאל של הפועל בדרך ההפשטה מחיי הצומח לחיי האדם. צירוף זה על גרסותיו השונות אינו בשימוש היום בעברית החדשה.

למען הדיוק יש לסכם מן האמור, כי מצויים בשפתנו כ־10 ניבים בשדה מצומצם זה של מות אדם לפני זמנו¹⁵. כל אלה — אף על פי ששלומי אמוני ישראל אינם משתמשים באחד מן הצירופים לרגל מאורע כזה, שהרי לפי חז"ל כל עת שמת האדם היא עתו וזמנו, וכבר אמר קהלת (ט, יב): "לא ידע האדם את עתו". תמיד יאמרו "ברוך דין האמת". בלשון העממית, כפי שמוכח מפרסום מודעות בעיתונות, נפוץ אמנם הצירוף המטעה וה"בלתי כשר" — ללא עת, וללא הצדקה, כי שפתנו עשירה במבחר אחר מסוג זה. רצוי לחזור במקום זה, ובצירוף דומה, לנאה ולמצוי במקרא — בלא עתו או אף בלא עת. נקטף באבו הוא הפיוטי והסנטימנטלי ביותר, אך מכוון הוא למת בגיל צעיר מאוד, בימי נערות. לפעמים נמצא גם נקטף בדמי ימיו, שהוא כעין קונטאמינציה (לשון כלאיים) מ"נקטף באבו" ומ"נפטר בדמי ימיו", ואינו מכוון לימי נערות דווקא.

לזוויי שלא נזדקק להשתמש אף לא באחד מאלה למיתת אדם, ויישארו לדמיון ספרותי-פיוטי בלבד.

15. כ־10 ניבים נקבל, אם נצרף את המוזכרים אצל שארפשטין (הערה 4), במאמרו של טומשוף (הערה 1, ואולי יש עוד מהם הטעונים בדיקה) ואת המובאים כאן ברשימתנו.